

Ibrahim Pašić

ILIRO–KELTSKA IMENA SA NATPISA U PODBREŽJU I MALOM ČAJNU

Početak XIX stoljeća, Konstantin Jireček je napisao studiju pod naslovom *Die Romanen in der Stadten Dalmatiens wahrend des Mitelalters*, I–II, Wien 1903–1904. U studiji je navedeno više ilirskih imena koja su se održala u Dalmaciji od X do XV stoljeća.¹ U odnosu na značaj rada, iznenađuje da kod medijavelista, koji se bave srednjovjekovnom Bosnom, nije pobudio veću pažnju, za razliku od ilirologa, koji su mu pridali značaj koji mu pripada.² U historiji srednjovjekovne Bosne, iz nepoznatog razloga, nikada se nije postavilo pitanje iliro–romanskih antroponimijskih survivala, iako je opće poznata činjenica da je Bosna, u svojoj antičkoj i srednjovjekovnoj povijesti redovno ulazila u mediteranski kulturni krug. Kulturne prilike u Dalmaciji nikada nisu imale izolovan karakter, i, manje–više, baštinila ih je i Bosna, i obratno. Zbog toga, logički je pretpostaviti da se određen broj iliro–romanskih imena održao i u srednjovjekovnoj Bosni. Planinski reljef Bosne, u vrijeme seobe naroda i ranog srednjeg vijeka, bosanskom stanovništvu pružao je sigurnije utočište od dalmatinskih otoka. Teško prohodne bosanske planine u vrijeme nemira, brojnih ratova i opće nesigurnosti, redovno su bile bezbjedno domorodačko pribježište, i na njih se može primijeniti općepoznato historijsko pravilo, da nekadašnje narode i njihove kulture najbolje čuva velegorje. Na realnu mogućnost antičkih antroponimijskih ostataka, u srednjovjekovnoj Bosni, indirektno je ukazao i sam Jireček, konstatacijom da su, još dugo po doseljenju Slavena na Balkan, "živjeli među njima ostaci romanskog, grčkog, ilirskog, a vjerovatno i tračkog stanovništva, a više vijekova je proteklo dok su slavinizirani."³ Slične konstatacije, samo sa aspekta toponomastike, izrekao je i J. Erdeljanović. Ukazujući na činjenicu da su nazivi svih velikih rijeka i planina, na području Balkana, predslavenskog porijekla, on je logički zaključio da se ne može vjerovati da su Srbi čekali da se aromunski Vlasi nasele među njih, recimo, u IX ili X stoljeću, pa da tek onda čuju od njih da npr. Durmitor, Vizitor, Ibar, Neretvu, Drinu itd. treba zvati tim imenima.⁴ Nazivima rijeka i planina može se dodati i veliki broj iliro–romanskih riječi što su se na tlu BiH održale u stočarstvu⁵ i mnogi etnološki survivali.⁶ Sa aspekta iliro–keltskih imena od posebnog je značaja iliro–romanska onomastička formula za koju je D. Rendić–Miočević utvrdio da se nije ugasila sa doseljavanjem

1) K. Jireček, *Die Romanen in der Stadten Dalmatiens wahred des Mitelalters*, I, Wien 1903, str. 20–79.

2) A. Stipčević, *Iliri*, Zagreb 1991, str. 62.

3) K. Jireček, *N. dj.* str. 34.

4) J. Erdeljanović, *Makedonski Srbi*, Beograd 1925, str. 17–19.

5) V. Čorović, *Bosna i Hercegovina*, Beograd 1928, str. 36.

6) M. Gavazzi, *Kulturna analiza etnografije Hrvata*, Narodna starina, Zagreb 1928, str. 115–144.

Slavena na Balkan.⁷ I na kraju uvodnog ekskursa, valja istaći da historija, snagom svojih činjenica, prije ili kasnije, neminovno postavlja nove naučne probleme. Pitanju iliro–romanske srednjovjekovne antroponimije, koja se odnosi na Bosnu, najviše se približio Anto Babić. U jednom od svojih posljednjih radova, u kojem tretira društvo srednjovjekovne Bosne, on je postavio pitanje antroponimije Vlaha i porijekla imena nekih bosanskih velikaša i dinastije Kotromanića,⁸ te se na tome stalo.

U junu 1964. godine Grgo Prkić iz sela Podbrežja, općina Zenica, kopajući zemlju za gradnju česme u blizini svoje kuće, pronašao je oveći kamen u obliku stuba s dva natpisa različite starosti. Prvi, mlađi natpis, ispisan je na čeonj strani. Drugi, stariji natpis, znatno oštećen, nalazi se na drugoj strani stuba. Brzo se ispostavilo da je u pitanju izuzetno značajan nalaz, pa je s razlogom izazvao širu naučnu pažnju. U listu "Oslobođenje", od 2. jula 1965. godine, Šefik Bešlagić, Zdravko Kajmaković i Fehim Ibrahimpašić, u članku pod naslovom "Novo svjetlo na vrijeme Kulina bana", dali su prvu verziju čitanja teksta. U istom broju "Oslobođenja" Marko Vego je dao svoju verziju čitanja, mlađeg, čeonog natpisa. U svom čitanju Bešlagić, Kajmaković i Ibrahimpašić, sa jedne, i Vego sa druge strane, uglavnom su bili saglasni o sadržini mlađeg natpisa, posebno u onom dijelu gdje se navode osobna imena.⁹ Kasnije, od strane nekih historičara iz Beograda, došlo je do revizije predloženog čitanja.

Nalaz iz Podbrežja, posebno njegov mlađi – čeonj natpis, izazvali su pažnju u širim naučnim krugovima i izvan Bosne i Hercegovine. U interpretaciju čitanja uključili su se stručnjaci iz Beograda; Svetozar Dušanić, Svetozar Radojčić¹⁰ i Svetislav Mandić.¹¹ Pod utjecajem Mandića i Radojčića, Bešlagić, Kajmaković i Ibrahimpašić su naknadno revidirali svoje prvo čitanje i konačnu verziju svoje transliteralizacije objavili u časopisu "Naše starine" broj X.¹² Vego se u međuvremenu još jednom oglasio, ovaj put u listu "Politika",¹³ i uglavnom je ostao dosljedan svom prvom čitanju. Svoju

7) D. Rendić-Miočević, Prilog proučavanju naše ranosredovječne onomastike, Starohrvatska prosvjeta, ser. III./1949, str. 9-21. Na primjerima više onomastičkih relikata kao što su Pinez, Licca, Batoca, Pleto, itd. dokazano je postojanje srednjovjekovne iliro-romanske onomastičke formule u Dalmaciji i Hrvatskoj.

8) A. Babić, Društvo srednjovjekovne bosanske države, ANUBiH, knjiga 17. str. 44-47.

9) Autori koji se navode kroz reference rada, u svom prvom čitanju natpisa bili su suglasni da tekst sadrži navedeno ime. Ostala zapisana imena, za sada, nisu predmet interesovanja. Njihova dosadašnja čitanja su na osnovu prethodnog bojenja i prenatglašavanja pojedinih slova, što je učinila nepoznata osoba!??? (Vidi bilješku broj 10 rada Š. Bešlagića, Z. Kajmakovića, F. Ibrahimpašića, Ćirilski natpis iz doba Kulina bana, "Naše starine" broj X, Sarajevo 1965, str. 204.) Premda je i F. Ibrahimpašić jedna od osoba koja je zatekla i konstatovala prethodno bojenje i prenatglašavanje pojedinih slova, M. Vego je tvrdio da je to učinio - F. Ibrahimpašić!??? (M. Vego... Vidi bilješku j 14, strana 57, "Naših starina" broj XIV-XV, Sarajevo 1981.) Sve upućuje na sumnjive radnje i mogućnost interpolacije u tekstu. Stoga, dok se ne izvrši ponovan, očišćen uvid u natpis, preuranjeno je donositi sud o ostalim zapisanim imenima.

10) Š. Bešlagić, Z. Kajmaković, F. Ibrahimpašić, Ćirilski natpis iz doba Kulina bana, Naše starine X, Sarajevo 1965, str. 205.

11) "Oslobođenje" od 29. jula 1965.

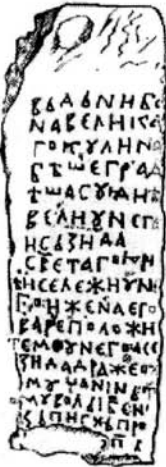
12) Š. Bešlagić i dr... N. dj., str. 203-207.

13) "Politika" od 12. 8. 1965.

konačnu verziju transliteralizacije obznanio je nešto kasnije u časopisu "Naše starine" broj XIV-XV.¹⁴ Vegino čitanje kasnije je prihvatila i Herta Kuna.¹⁵

ČEONI (MLADI) NATPIS

Š. Bešlagić, Z. Kajmaković, Ibrahimpašić:

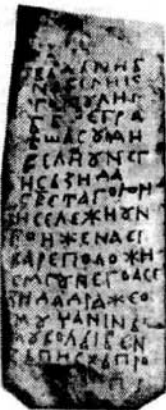

ВЪ ДЪНН В(Д)НА ВЕЛН(А)ГО КУЛНН(А) БЪШЕ ГРА(А)ТШД
СЪДН(Ъ) ВЕЛНЪ НЕГ(А) И СЪЗНАА (ЛРКУ) СЪСТАГО Ю-
РИЕ: И СЕ ЛЕЖИ У Н(Е)ГО: И ЖЕНА Е(О)ВА РЪЕ ПОЛОЖИ-
(Т)Е МЕ У НЕГО: АСЕ ЗИДА ДРАЖЕ О(Х)МУЧАНИНЪ:
(ТО) МУ ВОЛЪ БЕ: Н(АНЪ) (А)ЗЪ ПИХЪБЪ ПРО(Д)АНЪ
(ПО): ПЪ (:)

U transkripciji natpis glasi:

V'D'NI B(A)NA VELIK(A)GO KULIN(A) BJEŠE GRA(D)JEŠA
SUDI(JA) VELI U NEG(A) I S'-ZIDA (CRKVU) SVETAGO
JURIJA (:) I SE LEŽI U N(E)GO: I ŽENA EG(O)VA RČE (reče)
POLOŽI(T)E ME U NEGO: ASE ZIDA DRAŽE O(H)
MUČANIN': (TO) MU VOL'I B(OŽ)E: N(AN') (A)Z'PISH' PRO
(DAN') (PO) P' (:)

Po M. Vegi i H. Kuni natpis se čita:

ВЪ ДЪНН В[д]
НА ВЕЛН[д]
ГО КУЛНН[д]
БЪШЕ ГРА[д]
БШД СЪНАН[д]
ВЕЛН У НЕГ[д]
И СЪЗНАА [хрвмъ]
СЪСТАГО ЮРИ
Ъ И СЕ ЛЕЖИ У Н[е]
ГО И ЖЕНА ЕР[д]
ВАРЕ ПОЛОЖИ [с]
ЕМО У НЕГО Д СЕ
ЗНАА ДРАЖЕ О[х]
МУЧНИНЪ Е
МУ ВОЛЪ БЕ (Б[о]лѣ) Н[д]сбъ
(или ВОЛЪЛЫС[д]ЕНА)
[д] ЗЪПИС[д]ХЪ (или ЗЪП ПИХЪ) ПРО
[копие], т.ј. име, хорне, дандѣць по[д]

"V' d'ni bana velikago Kulina
bješe (biše) Gradeša (Gradiša)
sujdija veli u njego (= na dvoru)
i s'zida /hr'm/ svetago Jurija,
i se leži u njego,
i žena jega (jego)
Vare (= Varvara)
položī (se) semo (= ovamo)
u njego.
A se zida Draže
Ohmučanin' jemu.
Voli, bože, nas!
(ili volzljubljeni, voljeni).
/A ili l' z'pis(a)h (ili jaz' pis(a)h')
Prokopije (?), Protazije (?),
Prohorije (?),
Prodanac' (?) pop'"

14) M. Vego, Novi i revidirani natpisi iz Bosne, Naše starine XIV-XV, Sarajevo 1981, str. 57-61.

15) H. Kuna, Pisana riječ u BiH, Sarajevo 1982, str. 80.

STARIJI NATPIS:

(ЛАВАВЛНКАКЕУГ)
 СЕДАННАТ БАНД
 ПНІАЖБАННГРАДШЕ
 ЗНІВОРАКЕТИ Д
 І ПОНАДОСТАЗМО
 ЖАЛАХУНКАДОБРАНО
 ЧЕНПЛАКАХУСІНЮХОЧ
 ТДАННЗНТНЦ

... СЛДВР ВЕЛН[КОМУ]
 [ГОСПО]АННУ + БАНУ Д З[О]
 ПНСФХЪ ДНН МД С ДДМ
 Н СВѢЩІДЪ ДЕ ПН[КОПЬ]
 Н ПОАДО СТДЗДМД
 [Е]ДНД КУЛННД АВЕРНГД[ДВЕРНОГ]
 + Н ПДФСФХУ КН ЮРОН
 В СДАН НЗМТН Ц
 [ДМУ].....

Čine nam se najvjerojatnije sljedeće riječi:

SLAVA VELI(KAGO) (GOSPO)DINA ...
 B(A)NA ... PISAH' U DNI GRAD (JEŠE?) ..
 . I SVOGA. . . SE . . . SE . . . I PO. . . DOSTA
 ZAMO . . . (Ž)ALAHU I JU DOBRI LU(DI)E
 I PLA(KA)HU SEI JUHO . . . TADII ZITI . . .

Transkripcija natpisa, po M. Vegi, glasi:

"... slava velikomu gospodinu + banu!
 A z'pisah' dni MA (maja) s(6.) 1193.
 i sviješta arhiepiskop', i pojdo(h') stazama
 bana Kulina dobriga (= dobroga), +
 i pasahu (= prolažahu) ki (iz) Juroja sadi
 iziti /izići/ štahu/ščahu/..."

Kao što se iz transliteracija dvije naučno suprotstavljene strane vidi, bitnija razlika u čitanju teksta odnosi se na žensko ime Vare, žene velikog sudije (Gradeše?). Da li je u pitanju žensko osobno ime ili nešto drugo? U svom prvom čitanju Bešlagić, Kajmaković i Ibrahimpašić pročitali su žensko ime "Vare", nominativ Vara, na istovjetan način kao i Marko Vego: "I ŽENA JEGA (jego) VARE..."¹⁶ Međutim, pod utjecajem S. Mandića i S. Radojčića, Bešlagić, Kajmaković i Ibrahimpašić revidiraju svoje čitanje i riječ Vara stavljaju u novi kontekst u kojem gubi smisao ženskog imena: "EG(O)VA RČE (reče) POLOŽI(T)E ME U NEGO", tj. u grob.¹⁷

U svom posljednjem čitanju teksta M. Vego je podvrgao naučnoj kritici čitanje Bešlagića i njegove grupe, i istakao da slovo Č nadignuto između slova R i E u riječi VARE ne pripada izvornom tekstu, zbog čega, po istom autoru, ne može se održati Bešlagićeva konstatacija o izrazu "RČE" (reče), prema tome ni izraz "položite me", ni riječ "egova". Po Veginom mišljenju, izvedenom na osnovu čitanja teksta, žena Vare (Varvara) nije bila živa kad je tekst uklesan.¹⁸

Jedan od važnih razloga zbog kojeg su Bešlagić i dr. revidirali prvobitno čitanje je to što je, po S. Mandiću, ime Vara dosta neobično.¹⁹ Kao protudokaz, Vego je naveo nekoliko slučajeva gdje se riječ Vara umjesto, Varvara, upotrebljavala u srednjem vijeku. Naveo je primjer da u župi Grbalj kod

16) "Oslobođenje" od 2. jula 1965. Upor: Naše starine XIV–XV, str. 58–60.

17) Š. Bešlagić i dr... N. dj., str. 203–207.

18) M. Vego, N. dj., str. 60.

19) "Oslobođenje" od 29. jula 1965.

Kotora, i na Korčuli postoje lokaliteti Sutivara (San Varvara), i da takvih imena, za oznaku lokaliteta, gdje je postojala crkva sv. Varvare, ima vjerovatno i na ostalim mjestima u Dalmaciji, te da katolici u Hercegovini upotrebljavaju žensko ime Bara umjesto Barbara²⁰

Između dva različita čitanja glavnog, mlađeg natpisa iz Podbrežja, vjerodostojnija je Vegina verzija, ne samo zbog toga što je Vego bio izuzetan stručnjak za čitanje bosanskih srednjovjekovnih natpisa, već i stoga što njegovo čitanje mlađem natpisu daje logičan smisao. Na drugoj strani, apsurdno je vjerovati da žena tako važne ličnosti, kao što je veliki bosanski sudija, u oporuci ne navodi svoje ime. Isticanje (uklesavanje) imena pokojnika je obavezno pravilo na svakom nadgrobnom spomeniku (stečku) s natpisom u srednjovjekovnoj Bosni. Stoga, čitanje Bešlagića i njegove grupe valja odbaciti. Vegina verzija je naučno utemeljenija iz jednog vrlo jakog razloga kojeg ni Vego nije bio svjestan: žensko ime Vara jedno je od najraširenijih i najpopularnijih ilirskih imena na tlu BiH u antičko doba. Kao i slična imena u Dalmaciji iz X-XV vijeka, nadživjelo je stari vijek.

Žensko ime Vara sa natpisa iz Podbrežja, iz doba Kulina bana, ustvari, tipičan je ilirski kognomen: Varro,²¹ (Varra f.) Po H. Kraheu, D. Rendić-Miočeviću, i I. Bojanovskom, ilirskog je porijekla.²² Kao jedan od najpopularnijih ilirskih kognomena u rimskoj provinciji Dalmaciji, ulaskom Ilira u krug rimske kulture i civilizacije, Iliri su ga prenijeli i na Apenine i u sve provincije. Mnogo se raširio i među rimskim građanima, u Rimu i provincijama.²³ Zbog opće popularnosti našao je mjesta i u općem latinskom repertoaru imena.²⁴

Epigrafski nalazi iz antičkog doba s imenom Varro, a na tlu BiH, pronađeni su na više lokaliteta. T(itus) F(lavius) Valens Varronis iz Breze, po I. Bojanovskom, bio je domorodac s rimskim građanstvom.²⁵ P. Aelius Varro, iz Borčana kod Duvna, primjer je autohtonog elementa koji se dugo opirao romanizaciji.²⁶ Aelius Varro Da(sa)ntis, iz Vrbe kod Glamoča, tipični je primjer čistih domaćih ilirskih nomenklatura,²⁷ što se može reći i za Aeliusa Varro L(oisci, f.), iz Livanjskog polja.²⁸

Uvažavajući Veginu neospornu i, vjerovatno, do sada najveću stručnost u čitanju srednjovjekovnih epigrafskih tekstova iz Bosne, valja istaći da je njegovo obrazloženje o nekadašnjoj raširenosti imena Vara, naučno neodrživo i ne odnosi se na ime koje je i sam pročitao. Od izvornog ilirskog kognomena i kasnijeg srednjovjekovnog bosanskog ženskog imena Vara,

20) M. Vego, N. dj., str. 60.

21) H. Krahe, *Lexikon altillirischen Personennamen*, Heidelberg 1929, str. 123.

22) Isto. Upor: D. Rendić-Miočević, *Onomastička pitanja sa teritorije ilirskih Dalmata*, GZM za 1951, Sarajevo 1951, str. 40. I. Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*, ANUBiH, knjiga 6, Sarajevo 1988, str. 147.

23) Isto.

24) I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1963, str. 264.

25) I. Bojanovski, N. dj. str. 147.

26) Isto, str. 221.

27) Isto, str. 241.

28) Isto.

M. Vego je napravio spekulaciju i dao mu značenje hipokoristika, čime je ono dobilo kršćanski, katolički karakter. Ime Vara sa natpisa u Podbrežju nije nikakav hipokoristik od svetačkog katoličkog imena Varvara. Ime Vara²⁹ je tipično ilirsko ime antičke Bosne, odnosno ilirski survival u srednjovjekovnom onomastikonu Bosne, pa ga stoga valja tumačiti u skladu s autentičnim izvornim oblikom u kojem je zapisano. Upravo zbog tendencije da mu prida katoličko značenje koje mu ne pripada, Vego je nastojao da ga situira u katoličku sredinu – iako je ona u Bosni diskutabilna, u odnosu na vjerske prilike u doba Kulina bana. Mada nije imao nikakvog stvarnog dokaza da je kamen sa natpisom dio nekadašnje katoličke crkve, niti je to moguće dokazati na osnovu čitanja natpisa i sa čeonu i sa zadnje strane,³⁰ Vego je ime situirao u prostor crkve sv. Jurja “posvećene 6. maja (po starom kalendaru) 1193. godine”, koju je, po istom autoru, “posvetio dubrovački nadbiskup Bernardin”³¹ Za ovako smjele i ničim dokazane konstrukcije, koje bizarno izjednačavaju dva jezički srodna, ali historijski različita imena i situiraju ih u prostor imaginarne katoličke crkve, koju je samo Vego vidio, neosporno je da predstavljaju primjer kristijanizacije Bosne “post mortem” njenih nekadašnjih stanovnika.

U toponomastici Bosne ima nesumnjivih potvrda o nekadašnjoj raširenosti imena Vara, kao što je Varina gruda kod Trebinja.³² Opće je poznato da gruda (grudva) nema nikakve neposredne veze s bilo kojom crkvom. U turskom katastarskom defteru, iz 1485. godine, u Fojnici je zabilježen posjedovni toponim Varavnice³³ Na području današnje općine Pljevlje, u Sandžaku, 1475-1477. godine, zabilježeno je i selo Varine,³⁴ što je posjedovni ojkonom. Za navedene toponime se ne može dokazati da

- 29) Žensko ime Varra navodi i G. Alföldy u svom leksikonu ličnih imena u rimskoj provinciji Dalmaciji. G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, str. 321.
- 30) “Mislim da se prvi stari tekst na prednjoj strani odnosi na zidanje crkve sv. Jurja” - iznosi Vego svoju vlastitu pretpostavku na koju ima pravo i kojoj nema zamjerke. Međutim, bez ikakvog obrazloženja sa pretpostavke uskoro prelazi na “očiglednu” činjenicu i nastavlja: “Iz mog čitanja se vidi da se radi o posveti crkve sv. Jurja...” Iz njegove transliteracije koja je pred nama vidi se štošta ali se uopće ne vidi – crkva. M. Vego, *N. Dj*, str. 57-60. Bešlagić i njegovi suradnici, tokom čitanja natpisa, bili su nešto “odmjerjeniji” kada je u pitanju građevinski objekat na kojem su se natpisi nalazili. “Danas, istina, na natpisu nema riječi CRKVA, ali ima prazan prostor na kome je ona, pogotovo u skraćenoj, mogla da stoji. Sada je taj dio površine sastrugan. Teško je reći kako je moglo doći do toga, ali nije isključena pretpostavka da je to naknadno, s određenom tendencijom, koja je mogla biti vezana za problem srednjovjekovne bosanske crkve, učinjeno.” S. Bešlagić... *Naše starine X*, str. 205.
- 31) Imena nadbiskupa Bernardina nema na natpisima.
- 32) Uz navedeni toponim Đ. Tošić je naveo da je pored njega kasnije nastala srednjovjekovna crkva sv. Varvare “očuvana samo u temeljima,” Đ. Tošić, *Srednjovjekovna župa Trebinje*, Prilozi instituta za istoriju 25/26, Sarajevo 1990, str. 88. Za svoju tvrdnju Tošić nije ponudio nikakve dokaze.
- 33) N. Filipović, *Historijsko-geografski rječnik 1301-1599.*, str. 14. Rukopis u Arhivu BiH, Arhiv BiH 1980.
- 34) A. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo 1985., str. 34. Za toponime koji se sastoje od imena i sufiksa “ica” P. Skok je davno utvrdio da su posjedovnog značenja. P. Skok, *Slovenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, JAZU, Zagreb 1950, str. 75. Prema tome, Fojnički toponim je pripadao nekoj Vari. Njegovo prvobitno značenje je bilo – Varine ravnice = Varavnice. Ovaj posjedovni toponim koji je u kasnijem osmanskom periodu opisan zbog poreskih davanja, kao zemljoposjed, nije prilično niti je pripadao svetoj Varvari. Zbog pomanjkanja određenih dijakritičkih znakova u turskom jeziku i konsonantske prirode arapskog i turskog alfabeta i uloge vokala u njemu, Varine se mogu čitati i kao – Varino.

imaju bilo kakav kršćanski predznak. Kako je, krajem XIX stoljeća, objektivno zaključio K. Jireček, nazivi kršćanskog porijekla u Bosni su prava rijetkost.³⁵

Nepotpuni su i neodrživi zaključci i dosadašnja naučna obrazloženja izvedena iz početnih slova pisarevog imena: Pro-. (preostali dio teksta koji se odnosi na pisarevo ime je oštećen i nečitak). Na osnovu imenskog početka Bešlagić, Kajmaković i Ibrahimpašić su izveli ime Prodan – uz obrazloženje da se često spominje u Srbiji u XIII i XIV vijeku.³⁶ Vego je pretpostavio više imena: Prokopije, Protazije, Prohorije, Prodanac,³⁷ a navedenim pretpostavkama mogu se pridodati i ilirska imena s korjenom Pro-: Proculo, Proradus,³⁸ tim prije što je i ime Vara ilirskog porijekla. Uzgred, od riječi “pop”, koju su svi zajedno pročitali na kraju teksta, na fotografiji je vidljivo samo jedno jedino slovo - “p”.³⁹

Činjenica je da je nepoznata osoba, prije čitanja natpisa, temperom izvlačila slova⁴⁰ i prilagođavala tekst natpisa nekim svojim, nama nepoznatim, potrebama. Slična, manja friziranja crteža (fotografije) natpisa, u skladu s autorskim čitanjima, vidljiva su i kod Š. Bešlagića i njegove grupe i Marka Vege.⁴¹ Namjerno oštećenje i struganje (brisanje) određenih dijelova natpisa iz Podbrežja je nova očita činjenica koja nije nastala dok se natpis nalazio pod zemljom. Bešlagić, Kajmaković i Ibrahimpašić su istakli mogućnost da je to naknadno učinjeno u vezi s problemom srednjovjekovne bosanske crkve.⁴² U vezi s tim, posebno je upitna uloga Grge Pekića, koji je pronašao natpis kao i njegova vjerska (po njegovom imenu) najvjerovatnije katolička pripadnost. Nije li on iz čisto vjerskih razloga, u suradnji sa nekom dobro stručnom osobom, imao interesa da izbríše određene dijelove teksta po stručnoj uputi, a preostali dio teksta prilagodi potrebama nepoznatog suradnika? Nisu li se oštećeni dijelovi teksta zaista odnosili na Crkvu Bosansku, ili su možda sadržavali još neko iliro–romansko ime? Da li bi bilo izbrisano i ime Vara da se znalo da je ilirskog porijekla? Na ovakva i slična pitanja, kojih je mnogo u historiji srednjovjekovne Bosne, moguće je odgovoriti samo u okviru nesigurnih pretpostavki.

35) “Patareni odbaciše sasvim štovanje svetaca, isto tako i sve slike.” “Sanctorum venerandas reliquias derident et dampnat... Venerationem sanctorum, que in ecclesia per fideles fit, dampnat et derident dicentes, quod solus deus sit adorandus et colendus.” Spis kardinala Jovana de Turrecremata sastavljen 1461. protiv bosanskih patarena. Navedeno prema: F. Rački, Iz vaticanskog kodeksa 974, *Starine jugoslavenske akademije...*, sv. XIV (1882), 13. K. Jireček, Hrišćanski elemenat u topografskoj nomenklaturi balkanskih zemalja, Zbornik K. Jirečeka, Beograd 1927, str. 484.

36) Š. Bešlagić... N. dj, str. 206.

37) M. Vego, N. dj, str. 59.

38) G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, str. 274.

39) Vidi fotografiju natpisa.

40) Vidi bilješku broj 9.

41) Usporedi crtež i fotografiju natpisa.

42) Š Bešlagić... N. dj, str. 205.

Iako utvrđivanje namjene objekta iz Podbrežja, sa kojeg potječu natpisi, nije predmet ovog rada, zbog nužnih pojašnjenja u odnosu na historijske činjenice, koje dovode u pitanje njegovu crkvenu namjenu, neophodno je ukratko pretpostaviti i druge, potpuno realne mogućnosti. Godine 1915. kod Gornjeg Turbeta, općina Travnik, otkriven je mauzolej bosanskog tepčije Batala.⁴³ Zvanja tepčije i velikog sudije su srodna, a to su najviša zvanja u srednjovjekovnoj Bosni. Potpuno je logično da njihovi nosioci podižu slične nadgrobne spomenike.⁴⁴ Tepčiji i velikom sudiji neophodno je, po svemu, pridodati i zvanje velikog kaznaca. U Malom Čajnu, kod Visokog, pronađen je epigrafski natpis posvećen velikom kaznacu Nespini. Nema nikakvih dokaza koji mogu potvrditi da je pripadao bilo kakvom vjerskom objektu, jer je kao i slični nalazi iz Podbriježja i Gornjeg Turbeta, pripadao mauzoleju. Srednjovjekovno podizanje mauzoleja značajnijim ličnostima Bosne u vezi je s njihovim imenima antičkog porijekla, tj. sa antičkom tradicijom. Na ovakav zaključak upućuje činjenica da sve naprijed navedene ličnosti, uključujući i tepčiju Batala, nose imena antičke provenijencije.

II

Od oktobra 1946. godine, kada je u Malom Čajnu kod Visokog otkopan srednjovjekovni reljef s natpisom, postavljen je problem čitanja i porijekla dva srednjovjekovna bosanska imena, kako su nešto kasnije pročitana: Nespina i Bjeloka (Biloka, Beloka). Svoja stručna znanja, na uklesanom i dijelom oštećenom natpisu, okušali su svi tadašnji znalci: Jovo Vuković⁴⁵, Aleksandar Solovjev⁴⁶, Milan Budimir,⁴⁷ Jovo Kovačević,⁴⁸ i Marko Vego.⁴⁹

Odgonetajući natpis, A. Solovjev i M. Vego su najviše približili svoja čitanja, kako slijedi:

A. Solovjev:

У [И]МЕ ВЕЛКО[Г]Д КАЗНЬЦД
 НЕСЪПИН[Е] БРДТД ПОЗНАД
 БЪЛОКД КАЗНЦЦД НЕСЪПИНУ
 СВОРД ГОСПОДННД И ЗС[Т]ДВН
 СЕВЪ МЪСТО ПОЛЬСЪ СВОЕГД
 ГОСПОДННД

“U ime brata velikog kaznaca Nespine, sahrani Bjeloča Kaznaca Nespinu svoga gospodina i ostavi sebi mesto pored svog gospodina.”

43) Č. Truhelka, Grobnica bosanskog tepčije Batala obretna kod Gornjeg Turbeta (Kotar Travnik), GZM za 1915.g., Sarajevo 1915, str. 369.

44) Prvi je Mak Dizdar iznio sličnu pretpostavku. M. Dizdar, Stari bosanski tekstovi, Sarajevo 1997, str. 307.

45) J. Vuković, A. Kučan, Jedan stari bosanski spomenik i natpis, GZM za 1947. g. Sarajevo 1947, str. 52-68.

46) A. Solovjev, O natpisu na grobu velikog kaznaca Nespine, GZM za za 1948.g., Sarajevo 1948, str. 235-238.

47) M. Budimir, Nalaz iz Malog Čajna, prikaz natpisa i čitanja J. Vukovića, Istorijski časopis, Beograd 1948, str. 261-263.

48) J. Kovačević, Nadgrobni natpis i reljef kaznaca Nespine, GZM za 1961., Arheologija, Sarajevo 1961, str. 317-322.

49) M. Vego... Naše starine XIV-XV, str. 50.

M. Vego:

У МЕ ВЕЛЫКО[ГД] КФЭНЬЦД
 НЕСЬПИНЕ БРЪТД
 ПОЗНАД БЪЛОКД КФЭНЬЦД
 НЕСЬПИНУ СВОГД ГО
 СПОДННД Н ОС[Т]ДВН СЕВЪ М
 СТО ПО
 ЛЬГЪ С
 ВОЕГД ГОС
 ПОДННД

“U (i)me br'ta vel'ko(ga) kazn'ca Nes'pine pozida Bjeloka (žena Nespina) kazn'ca Nes'pinu, svoga gospodina i os(t)avi sebi (na kraju riječi jat) mjesto (misto, mesto) pol'g' svojega gospodina”.

U drugom slučaju natpis bi glasio: “U (i)me velikoga kazn'ca Nes'pine pozida Bjeloka (Biloka, Beloka) (brat Nespina) br'ta kazn'ca Nes'pinu, svoga gospodina i ostavi sebi mjesto (misto, mesto) pol'g' (= pored) svojega gospodina”.

Ne ulazeći u analize cjelokupnog teksta i njegovog značenja, cilj je prikazati dosadašnja naučna obrazloženja koja se odnose na dva uklesana imena: Nespina, nigdje ne potvrđeno, i Bjeloka, potvrđeno u Vlaholju, Kalinovik, kao – (B)eoKa.⁵⁰ Sa aspekta teme rada, uz kritiku dosadašnjih naučnih obrazloženja o postavljenom problemu, stoji rješenje koje do sada nije uzimano ni kao mogućnost: da se u tekstu natpisa nalaze ilirsko-keltski survivali.

U toku prvog susreta s tekstem, J. Vuković je odmah priznao da se nalazi pred velikom zagonetkom: zbog toga što je prvi red natpisa oštećen usljed preloma kamene ploče na kojoj se nalazi i osobenosti kojih nema u ostalim bosansko-hercegovačkim natpisima. Odgonetajući natpis, zaključio je da on sadrži dva čudna imena, Nespina i Bjeloka.⁵¹

J. Vuković je pročitanoj imenu Nespina dao slavenski korijen. Ime je doveo u vezu s glagolom spati, spiti = spavati, na osnovu čega je zaključio da je Nespina – onaj koji je budan, koji treba da bude budan, da bdije, da čuva stražu.⁵² Imenu je pronašao paralele – geografski naziv Nespina ime je jednog vodopada na Dnjepru, mjesto Nečuihlas iz povelje srpskog cara Uroša manastiru Hilandar, kao i ime Nebojša kao primjer iste semantičke osnove.⁵³ U iscrpnoj analizi teksta potkrijepljenoj primjerima iz crkvenoslavenskog jezika, J. Vuković se našao pred nerješivom zagonetkom. Morao je da obrazloži glasovnu grupu “sp” u riječi Nespina. Pošto se već odlučio za slavenski korijen, pretpostavio je da je isključen prijenos strane neslavenske riječi neposredno s glasovnom grupom “sp” u korijenu. Međutim, odmah je priznao da je teže objasniti na glasovnoj osnovi primjer da se “nespi” prenosi s umetanjem poluglasa koji je u ukupnom tekstu, u kojem je ime Nespina dva puta zapisano, redovno upisivan između slova “s” i “p”, ukupno dva puta. Naglasio je da je glasovni kompleks “sp” čvrst u “našem jeziku” i kao takav nepodložan glasovnim promjenama⁵⁴ čime je, u suštini, priznao da nema adekvatnog primjera niti načina da objasni ono

50) Š. Bešliagić, Kalinovik, srednjovjekovni nadgrobni spomenici, Sarajevo 1962, str. 95.

51) J. Vuković..., str. 57.

52) Isto.

53) Isto, str. 58.

54) Isto, str. 60.

što je prethodno najavio. U nemogućnosti da obrazloži umetnuti poluglas u glasovnoj grupi "sp", potražio je obrazloženje u drugim neslavenskim jezicima s ciljem uspostavljanja određene veze s nekom stranom, nama nepoznatom etimologijom, koja bi neminovno nametnula izraz "ne spati". Pomišljao je i na grčku riječ anepsi, anepsei = rođak, "bratućed" i – priznao da je malo vjerovatno da se prema toj riječi u izvornom značenju moglo obrazovati lično ime.⁵⁵

U velikoj dilemi otkud potječe i šta zaista znači riječ "nespin", svjestan da su sva njegova obrazloženja nesigurna i u granicama pukih domišljanja, Vuković je iznio još jednu pretpostavku: da "nespin" možda znači spomenik, ploču koja bdi kao čuvar nad sahranjenim.⁵⁶

Aleksandar Solovjev, u svom radu o natpisu iz Malog Čajna, pohvalio je Vukovićevo čitanje i obrazloženje riječi "nespin". Prihvatio je da je riječ nastala u vezi sa glagolom spati, spiti i spavati. Djelimično je korigovao Vukovića u samom čitanju i pokazao kako riječ treba čitati kao ime – Nespina.⁵⁷ U prilog Vukovićeovog obrazloženja posebno je pohvalio njegovo poređenje riječi s nazivom Nespi, kako se naziva jedan katarakt na Dnjepru. Naveo je i neke svoje semantičke analogije: bjelorusko ime Budilo i prezime Budni. Kao primjer muškog imena s nastavkom "a" naveo je imena Nenada (logofet Nenada u Srbiji 1378), Nemanja, Dušana, Bojihna. Kao primjer imena izvedenog od glagola s odrečnim prefiksom "ne" naveo je analogije sa ličnim imenom Nepluj i hrvatsko plemićko bratstvo Nebluj, češka prezimena Nespal, Nedbal i Netušil, nastala od nadimaka na osnovu kojih je iznio pretpostavku da je Nespina nadimak. Ostavio je mogućnost da može biti i ime koje treba da označava budnost u životu, poput imena Budilo, Butko, Budil i Bdina.⁵⁸

Solovjev uopće nije komentirao glasovne karakteristike imena Nespina, što iznenađuje. Da li je ustuknuo pred zagonetkom za koju nije bio siguran da će uspjeti da je riješi?⁵⁹ Kako je, zaista, nemoguće objasniti glasovnu grupu "sp" u imenu Ne(sp)ina, s poluglasom koji je umetnut između slova, uz činjenicu da je glasovni kompleks "sp" čvrst u srpskom, hrvatskom i bosanskom jeziku i kao takav nepodložan promjenama, čini se da, svemu navedenom, Solovjev i nije imao šta dodati, a svaki dalji komentar bi bio suvišan. Stoga, velikom autoritetu nekadašnje južnoslavenske nauke, u ovom slučaju, mora se prigovoriti da je iz sumnjivih hipotetičkih rješenja J. Vukovića nekritički prihvatio ono što potvrđuje njegovu hipotezu – bez osporavanja onog što je očigledno, negira.

M. Budimir i J. Kovačević nisu mnogo doprinijeli obrazloženju značenja imena Nespina. U jezičkoj analizi teksta, Budimir je primat prepustio, kako je priznao, stručnijem J. Vukoviću, dovodeći pod sumnju njegovu poređenje

55) Isto.

56) Isto.

57) A. Solovjev, N, dj, str. 235.

58) Isto.

59) U svom radu koji se odnosi na natpis Solovjev je naglasio da njegovo čitanje nije konačno. A. Solovjev, N, dj, str. 237. Međutim, nije revidirao svoju prvu verziju, tako da je valja smatrati konačnom.

s nazivom dnjeparškog vodopada Nespi.⁶⁰ J. Kovačević je zapisano ime pročitao kao: Nespina. Od značaja je njegovo mišljenje da se u kamenoj plastici na ploči vidi utjecaj preromanike iz Dalmacije⁶¹, što potvrđuje tezu o jedinstvenom mediteranskom kulturnom krugu u koji je ulazila antička i srednjovjekovna Bosna.

Već je rečeno da se M. Vego u svom čitanju natpisa uglavnom približio A. Solovjevu. Kao i Solovjev, ni on se nije bavio glasovnom analizom teksta, tako da su Vukovićeve zaključci, u navedenom smislu, ostali bez komentara. Minuciozni i iscrpni kakvi jesu, pošto nisu osporavani, može se reći da su prihvaćeni prešutno. Svoju pažnju Vego je usredsredio na tumačenje sadržine i značenja teksta i naglasio da se riječ Nespina može protumačiti drugačije nego što su je protumačili njegovi prethodnici. Naveo je da u grčkom jeziku riječ spanos označava golobrada muža, "ćosu". Suprotnost riječi spanos je aspanos = muž s bradom, kakvog je zapazio u plastici kamene ploče s natpisom. Ipak, na kraju svojih domišljanja, iz kojih se može zaključiti da je riječ pokušao obrazložiti riječima iz stranih, neslavenskih jezika, priznao je da nije riješio problem i da ga ostavlja "filozofima na rješavanje."⁶²

Glasovne karakteristike riječi Nespina, i pored toga što ih nije komentirao, Vego nisu ostale nezapažene. To zaključujemo po tome što je pišući riječ Nespina između slova "s" i "p" umetao apostrof: Nes'pina.⁶³ Vegini prethodnici riječ, ili ime Nespina, u srpskohrvatskoj grafiji, pisali su bez apostrofa, kao cjelinu iako to ona nije. Upravo se u umetnutom poluglasu između slova "s" i "p", odnosno Veginom apostrofu, krije ključ za rješenje problema.

Umetnuti poluglas između glasovne grupe "sp" u riječi Nespina pokazuje da je riječ složena, to jest kompozitna cjelina. Poluglas "b" dijeli riječ na dva dijela: Nes-pina. Prema tome, pred sobom imamo dva poluglasom odvojena kompozita jedne složene, kompozitne riječi koja označava ime: Nes'pina.

Prvi kompozit Nes, u imenu Nes'pina, keltski je prefiks Ness, u značenju superlativa: naj.⁶⁴

Drugi kompozit – pina, u imenu Nes'pina, srednjovjekovna je bosanska varijanta vrlo raširenog ilirskog kognomena i kraljevskog gentilicija Pines (Pinnes).⁶⁵ Potvrde navedenog ilirskog imena, sa područja BiH, potječu iz Livna, Šujice i Glavatičeva. Iz Glavatičeva je, uz Pinnes, i varijanta Pinnius.⁶⁶

60) M. Budimir, N. Dj, str. 262.

61) J. Kovačević, N. dj, str. 317-322.

62) M. Vego, N. dj, str. 51.

63) Isto. Mada je uočio značaj poluglasa u glasovnoj grupi "sp", iz nepoznatog razloga u uporednom prikazu svoje i Solovjeve transkripcije u bosančici, Solovjevu je pripisao transkripciju koja nije njegova: u prvom pomenu imena Nes'pina u tekstu, izostavio je poluglas između "s" i "p"! U Solovjevoj transkripciji natpisa u bosančici, upisani poluglas između "s" i "p", u imenu Nes'pina, više je nego očit, i u prvom i u drugom pomenu (zapisu) imena.

64) A. Holder, Alt-celtischer Sprachschatz I-III, Leipzig 1894-1916., str. 738. Holder navodi primjer Ness – amo u značenju superlativa "der nachste".

65) H. Krahe, N. dj, str. 89. Upor: G. Alföldy, N. dj., str. 264. A. Mayer, Die Sprache der alten Illyrier I-II, Wien 1957-1958., I, str. 269.

66) H. Krahe... str. 90, A. Mayer... str. 269, G. Alföldy... str. 265.

Osnova kompozita – pina je korijen pin. Njegovo najvjerojatnije značenje je u skladu s latinskom riječju pinus = bor. U Ljetopisu popa Dukljanina u IX glavi, u kojoj se govori o zapadnoj granici Bosne, stoji: ...“od velike rijeke Drine u pravcu zapada sve do planine Pina” (Borove planine)⁶⁷ U pravilu, brojni toponomastički i onomastički primjeri pokazuju da sufiks “us”, kao tipično antički, nestaje u srednjem vijeku, čime je pinus postao – pin.

Ime Nes'pina najvjerojatnije ima značenje naj-bora, visokog bora, odnosno, najvećeg, najzraslijeg šumskog bora. Ono je sasvim moguće iz razloga što su, u svim vremenskim epohama, poznata brojna imena i prezimena izvedena od fitonima: Bukva, Jablan, Hraste, Dubravko, Goro, Cerovina itd.⁶⁸ Značenje ima i simbolički smisao. Prefiks Ness (naj) onomastički definira najzraslijeg Pina, nosioca najvišeg zvanja bosanskog kaznaca, što je jedan od najviših državnih položaja srednjovjekovne Bosne.

Ilirio–keltska etimološka kombinacija kompozita u složenom imenu samo se u prvi mah čini nelogičnom i nemogućom. Kompozitna imena, što se ide dalje u prošlost, sve su brojnija, naročito u grčkom onomastikonu. H. Krahe je evidentirao preko 40 složenih ilirskih imena.⁶⁹ Njihova tvorba pokazuje opće karakteristike indoevropske onomastike i neograničene mogućnosti sastavljanja raznih osnova.⁷⁰

Keltski prefiks Ness- je ona Vukoviću nepoznata etimologija za kojom je tragao u stranim jezicima pokušavajući da uspostavi određenu vezu sa južnoslavenskim izrazom “ne spati”. Vego je u grčkom jeziku pokušao da pronađe ključ za rješenje problema, a Solovjev u slavenskim jezicima. U odnosu na mastilo koje je potrošeno na rješenje postavljenog problema uočljiva je uporna tendencija da ime dobije slavensko obilježje, naročito kod Vukovića i Solovjeva. Pritom, kao da se zaboravilo da historija Balkana i Bosne ne počinje sa doseljavanjem Slavena, da su prije Slavena u Bosni živjeli Iliri koji su se tokom seobe naroda mješali sa Gotima, Keltima itd. Posljedica tih nekadašnjih mješanja i kulturnih utjecaja je ilirsko–keltsko kompozitno ime.

Na osnovu nastanka, značenja i jezičkih karakteristika imena Nes'pina, ubuduće je neminovno pisati ga onako kako je u srpskohrvatskoj grafiji svojevremeno prvi zapisao Marko Vego: Nes'pina. U skladu s apostroфом iza kompozita Nes-, treba ga i izgovarati u skladu sa zapisanim. Keltski prefiks Ness- s dva “ss” ima značenje dugog “s”. U natpisu iz Malog Čajna navedeno značenje slovu “s” daje poluglas upisan iza slova.

67) F. Šišić, Ljetopis popa Dukljanina, SKA, Zagreb – Beograd 1928, str. 307.

68) O fitonimima vidi: P. Šimunović, Istočnojadranska topšonimija, Split 1986, str. 22-23.

69) H. Krahe, Die sprache der Illyrier, Wiesbaden, 1955, Upor: H. Krahe, Lexikon..., str. 158.

70) D. Rendić–Miočević, Ilirska onomastika, Split, 1948, str. 7. Kod mnogih naroda svijeta poznata su složena imena različitog etimološkog porijekla njihovih tvorbenih subjekata. Kod muslimana, mnoga složena imena su starohebrejsko–arapsko–tursko–perzijskog porijekla. A. Smajlović, Muslimanska imena orijentalnog porijekla u BiH, Sarajevo, 1977, str. 83.

Poteškoće oko naučnog obrazloženja u vezi s imenom Nespina neopravdano su stavile u drugi plan drugo zapisano ime sa natpisa iz Malog Čajna: Bjeloka.⁷¹ U svim dosadašnjim radovima koji tretiraju ime naučni sudovi o njemu su znatno kraći, bez dubljih analiza i zaključaka. Ovom "čudnom" imenu, kako ga je definirao J. Vuković, kao i Nes'pini, dao je slavenski korijen. Neobičan imenski sufiks "ok" također je definirao slavenskim i površno obrazložio slavenskim prezimenom Rakočević. U prilog slavenskog korijena i porijekla imena naveo je naziv za selo Miločani u Crnoj Gori i ime Mihoč.⁷²

Aleksandar Solovjev je ime pročitao kao – Bjeloča.⁷³ Jovo Kovačević je pročitao – Bjeloka.⁷⁴ Marko Vego kao – Bjeloka (Biloka, Beloka), s tim što je dodao da ime može biti i – muško.⁷⁵ U vezi s tim, treba spomenuti da je ime zapisano bosančicom kao БѢЛОКА i treba ga čitati kako je i zapisano: Bjeloka.

Ime Bjeloka u ijekavskoj varijanti sadrži antički korijen Bel, što ga nose nekoliko antičkih gentilicija i kognomena različitog porijekla: ilirski kraljevski rod Bellus,⁷⁶ latinski kognomen Bellica, raširen na keltskom području,⁷⁷ i keltska imena Belsus i Belsa.⁷⁸

Korijen Bel, u imenu Bjeloka, korijen je B(j)el, što je slavinizirana varijanta istog korijena. Glas "j" nije imao svog znaka u staroslovenskoj azbuci, i u izvornom tekstu njegovu funkciju ima slovo "je" (Ѣ) na osnovu čega je Vego ostavio mogućnost da se ime može pročitati i kao Biloka (Beloka). Onomastičko uporište imena je u korijenu ilirskog "nomen gentilicum"-a Bellus. U suštini, gentilicij Bellus čine korijen Bell – i tipičan ilirski muški nastavak "us". Ime Bjeloka ima isti korijen i ženski ilirski nastavak "-ka".⁷⁹ Prema tome, ime Bjeloka je slavinizirana varijanta ženskog imena ilirskog porijekla nastalog od nekadašnjeg ilirskog gentilicija Bellus. Tipičan srednjovjekovni bosanski ženski nastavak "-oća" ("-aća"),⁸⁰ što je mlađa varijanta nastala iz "-oka" ("ka"), ilirskog je porijekla.

Ime Bjeloka asocira na slavenski pridjev b(i)jel, bel, od kojeg bi mogao nastati njegov korijen. Međutim, analiza porijekla imena, u odnosu na raspoložive izvore, pokazuje da ime nije slavensko. U srednjovjekovnim izvorima, koji se odnose na Dalmaciju od X-XV vijeka, evidentirana su više puta tri slična romanska imena: Bela, Bellicius i Bellus.⁸¹ Njihovi najstariji korijeni su zasigurno iliro-keltski. Na drugoj strani, u Jirečkovim registrima slavenskih imena, nije registrovano niti jedno slično ime.

71) J. Vuković, N. dj, str. 53. Vuković je, uz izvorni zapis, dao i alternative u čitanju: Bjeloča ili Bjeloča).

72) Isto, str. 53.

73) A. Solovjev, N. dj, str. 236-237.

74) J. Kovačević, N. dj, str. 317-322.

75) M. Vego, N. dj, str. 51. Vego je naveo podatak da se u jednoj darovnici gospodara Konavala, Deverzija, godine 1163. spominje "Judex Beloca".

76) H. Krahe... str. 20.

77) G. Alföldy... str. 164.

78) A. Holder..., I, str. 369. i III, str. 844.

79) Ilirski sufiks - "ko" (Fem. - "ka") H. Krahe je utvrdio na više paralelnih primjera ilirskih ženskih i muških imena: Ditica za Nome-ditus; Enica za Eni-gnus, itd. H. Krahe, Die sprache... str. 66.

80) Kao pod 82.

81) K. Jireček, Die Romanen... , I, str. 25.

U selu Vlaholje, općina Kalinovik, Š. Bešlagić je svojevremeno pronašao stećak s natpisom koji glasi: ASE LEŽI GOSPOĐA (B)EOKA KRSTIJANICOM KĆI PRIBISAVA KOSAČ(E) A PISA VUKA(ŠIN).⁸² Iz natpisa, približno datiranog iz XV stoljeća, vidi se da je posvećen krstjanici, redovnici Crkve bosanske. Iz jednog podatka iz 1466. godine doznajemo za još jednog njenog pripadnika sa sličnim, ali slaviniziranim imenom. U župi Neretvi spominje se neki Radisav pataren, "jedan iz zajednice Bjelosava patarena".⁸³ M. Dinić je obznanio još jedno slavinizirano ime; Bjelosave iz Lašve, "de genere servorum et patarenas", prodate jednom Italijanu 1399. godine.⁸⁴ Slavinizirane nastavke "sav" na koje se završavaju navedena imena, bez ponovnog uvida u historijske izvore iz kojih su preuzeti, treba prihvatiti s rezervom. U srbizaciji bosanskih naziva je prisutna tendencija da se imena s izvornim bosanskim nastavkom "sal" srbiziraju u "sav" ("sov").⁸⁵ Posebno su sumnjiva sva srednjovjekovna bosanska imena koja navodi Dinić. On je srbizirao vladarska imena Bosne. Često bansko i kraljevsko ime Stjepan navodio je kao Stevan, Matej (Ninoslav) kao Matija,⁸⁶ sve bez naznake da je u pitanju eventualno prevođenje izvornih imena na savremeni srpski (srpskohrvatski) jezik.

Imena s korijenom B(i)jel- (Bel-) su bila dosta raširena među pripadnicima Crkve bosanske što, vjerovatno, nije slučajno. Mada o tome još uvijek nema pouzdanih saznanja, može se pretpostaviti da je unutar Crkve bosanske postojala određena onomastička tradicija koju je crkva, kao i sve druge crkve, poštovala i kojih se pridržavala. U kojoj mjeri je tradicija antička, tek treba da se ustanovi.

Teško je utvrditi sve razvojne etimološke oblike i varijante bosanskih srednjovjekovnih imena s antičkim korijenom Bel-. Može se pretpostaviti da ona u svom antičkom značenju, na području i u vrijeme rimske provincije Dalmacije, za osnovu uglavnom imaju latinski pridjev *bellicus* = bojni, ratoboran, hrabar. Tokom slavinizacije iliro-romanskog stanovništva Bosne, imena s tim korijenom postepeno dobijaju slavensko značenje i počinju označavati osobu bijele puti. Razvojni put imenskih nastavaka je znatno vidljiviji. U najstarijoj bosanskoj varijanti s natpisa iz Malog Čajna, koji približno datira iz XII-XIII stoljeća, vidi se da je taj nastavak "oka", u suštini, ilirski ženski nastavak "-ka". U mlađoj varijanti on se javlja kao "oća", kako ga je preuranjeno, na primjeru Bjeloka, pročitao Solovjev. To je onaj

82) Š. Bešlagić, Kalinovik, Srednjovjekovni nadgrobnici, Sarajevo 1962, str. 95.

83) A. Babić, Bosanski heretici, Iz istorije srednjovjekovne Bosne, Sarajevo 1972, str. 265. Babić nije naveo izvor iz kojeg je preuzeo podatak.

84) M. Dinić, Iz dubrovačkog arhiva, III, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, knjiga XXII, Beograd 1967, str. 76-77.

85) I Pašić, Toponimska srbizacija Glasinca, Vojna Biblioteka, Sarajevo 1976, str. 2-40. Jedan od historijskih najvažnijih toponima Glasinca, selo Bjelosalići, kako je zabilježeno u osmanskim izvorima, austrougarskim kartama i bošnjačkoj tradiciji, u prvoj fazi srbizacije srbizirano je u Bjelosovići, a potom u – Bjelosavljevići.

86) M. Dinić, Državni sabor srednjovjekovne Bosne, SANU, Beograd 1955, str. 11, 17, 24.

tipični bosanski srednjovjekovni nastavak na koji se završavaju mnoga ženska imena, naročito u vladarskoj dinastiji Kotromanića.⁸⁷

Toponomastika BiH potvrđuje svojevremenu srednjovjekovnu raširenost bosanskih imena Beloča i Beloč. U nahiji Višegrad, 1468/69. godine zabilježen je toponim posjedovnog značenja: Beločinić.⁸⁸ U nahiji Olovo 1468/69. godine zabilježen je toponim Beločevje.⁸⁹ Inače, u toponomastici BiH brojni su toponimi posjedovnog značenja s korijenom Bel-, i vjerovatno je da neki od njih imaju antičku osnovu.

Ostaci keltsko-ilirske nomenklature na srednjovjekovnom natpisu iz Malog Čajna mogu se objasniti ostacima nekadašnjih keltsko-ilirskih dodira i međusobnih kulturnih utjecaja. U ilirskom onomastikonu, na tlu BiH, evidentirano je više keltskih imena, naročito u dolini Neretve,⁹⁰ Podrinju,⁹¹ bosanskoj Krajini.⁹² Ravnomjerno raspoređeni keltski arheološki nalazi, na tlu BiH, ne isključuju mogućnost povremenog boravaka Kelta na tlu BiH.⁹³

Premda je po broju napisanih radova historija Bosne, kako je to dobro primjetio M. Imamović u svojoj "Historiji Bošnjaka", ustvari historija njenog srednjeg vijeka, iliro-romanska imena u njenom srednjovjekovnom onomastikonu predstavljaju njenu novu, tek otvorenu temu. Imena sa natpisa u Podbriježju i Malom Čajnu samo su njen uvod. Sličnih iliro-romanskih imena, u srednjovjekovnoj Bosni, bilo je znatno više.⁹⁴ Natpisi s imenima Vara, Nespina i Bjeloka odabrani su kao primjeri nekadašnjih naučnih problema, koje su svojevremeno pokušavali riješiti najveći autoriteti

87) "Ženskim imenima u srednjem vijeku, baš u dinastiji Kotromanića, bilo je uobičajeno dodavati sufiks "ača": Vojača, žena kralja Stjepana Tomaševića, Vitača i Kujača, žene kralja Ostoje, Jelača, žena Tvrtka II. Metronimikon izveden od ovakvih imena završava na "ačević". Č. Truhelka, Vuk Banić – Kotromanić, GZM za 1915. godinu, Sarajevo 1915, str. 359-361.

88) N. Filipović, Historijsko-geografski rječnik, period 1301-1599. Rukopis u Arhivu BiH, Arhiv BiH, Sarajevo 1980, str. 11.

89) Isto, str. 6.

90) Za neka domorodačka imena na području Civitas Nare(n)siuma koja obično dolaze u kognomenu smatra se da su Keltska, kao Boio, Iacus, Laiscus, Posaulio i Mascelio. I. Bojanovski... N. dj., str. 137. Ovim imenima G. Alföldy dodaje i Bricussa, i Mallaius. G. Alföldy, Dalmatien – Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien, Mit einam Beitrag von Andras Mocsy, Budapest, Akademiai kiado 1965, str. 233.

91) G. Alföldy čak 15 domorodačkih imena, sa područja Municipium Malvesiatum, smatra keltskim: Aioia, Andetia, Baeta, Bidna, Catta, Dussona, Enena, Iaca, Madusa, Matisa, Nindia, Sarnus, Seia, Totia i Pineta. Isto, str. 54. R. Katičić je analizom keltskog materijala navedeni Alföldyev popis sveo na svega tri imena koja su "zasigurno keltska": Catta, Iaca, Totia, a po I. Bojanovskom, moguća je keltska pripadnost za još četiri imena: Aioia, Bidna, Matisa, Nindiaur frage der keltischen und panonischen Namengebiete im römischen Dalmatien, Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja, Knjiga III/I, Sarajevo 1965, str. 53-76. Upor. I. Bojanovski..., str. 181.

92) Na području Municipiuma Raetinum u Pounju G. Alföldy kao keltska i "vjerovatno keltska" navodi slijedeća imena: Ammida, Andes, Iaritus, Matera, Maxa, Mellito, Muntanus, Nantia, Nonntio, Parmanic(us), Poia, Sarius, Seneca, Sicu, Silus, i Sinus. G. Alföldy, Dalmatien... str. 41. R. Katičić Alföldyjevu listu svodi na svega tri "sigurno keltska." (Ammida, Matera, Seneca) R. Katičić... str. 55-63.

93) I. Bojanovski, ... str. 306. Navedeno prema: Z. Marić, Keltski elementi u mlađem željeznom dobu BiH, GZM (A), n. s. XVIII, 1963, str. 63-83.

94) O iliro-romanskim imenima u srednjovjekovnom onomastikonu Bosne pripremam posebnu studiju.

nekadašnje južnoslavenske i bosanske nauke, što je bio poseban izazov s kojim se valjalo s razlogom suočiti. Svaka nova naučna hipoteza, pa i hipoteza o iliro–romanskim survivalima u srednjovjekovnom onomastikonu Bosne, svoju istinsku naučnu verifikaciju stiže tek onda kad se suoči sa suprotnim hipotezama svojevremeno verifikovanim kroz meritorne stručne radove istinskih znalaca kakvi su bili Vuković, Bešlagić, Solovjev, Vego, itd. Stoga, iako je možda bilo znatno jednostavnijih iliro–romanskih onomastičkih primjera iz srednjovjekovne Bosne, oni nisu odabrani za temu ovog rada iz razloga što o njima niko nije pisao, iako su neki od njih proste, dedukovane činjenice. Za naučno obrazloženje (Vara, Nes'pina i Bjeloka), najvjerovatnije su ponajteži primjeri kojima je moguće dokazati iliro–keltsko (romansko) porijeklo. Odabrani su iz razloga što novi iliro–keltski sud o njima ima daleko veću vrijednost upravo stoga što već postoje suprotni stavovi i naučni sudovi, tako da je moguće usporediti ih i odvagati argumentaciju i jednih i drugih.

Iliro–romanska imena, u srednjovjekovnoj onomastici Bosne, su činjenica s kojom će u buduću morati da se ozbiljnije pozabave historičari Bosne, posebno medijavelisti. Njihova dosadašnja indiferentnost prema postavljenoj temi ima više dubljih razloga. Među njima, čini se da je najvažniji u činjenici da se duže od jednog stoljeća, u južnoslavenskoj historiografiji, stvarao stereotip o srednjovjekovnoj Bosni kao isključivo slavenskoj (srpsko–hrvatskoj) zemlji. Zasnovan na zastarjelim naučnim teorijama, više političkim a manje znanstvenim činjenicama i interesima, on je mogao dugo da se održava jedino tako da se u njega znanstveno ne dira, što je bio prvenstveno politički velikodržavni interes kome je historija služila za opravdanje u međunarodnom pravu nepostojećeg, ali u praksi itekako prisutnog “historijskog prava” Srbije i Hrvatske na Bosnu i Hercegovinu. Ovakav odnos prema temi ,koja je definicijom svojih iliro–romanskih onomastičkih subjekata protuteza srpsko–hrvatskom “historijskom pravu”, doveo je do apsurdna: da o iliro–romanskoj antroponimiji, koja se odnosi na prostor kojem pripada današnja BiH, postoji desetina napisanih studija, a o srednjovjekovnoj antroponimiji Bosne – niti jedna. Kako stvari danas stoje, nije isključena mogućnost da o tome počnu pisati ilirolozi. A. Stipčević je indirektno ukazao na takvu mogućnost. Na osnovu svojih istraživanja, pokazao je da su Slaveni, krajem VI i početkom VII stoljeća, u zapadnom dijelu Balkanskog poluotoka zatekli prilično brojno starosjedilačko romanizirano i poluromanizirano stanovništvo sa kojim su se kasnije asimilirali, i tako u svom narodnom entitetu sačuvali ostatke Ilira. Na kraju, zaključio je da “nije daleko od istine tvrdnja da je ilirski starosjedilački elemenat imao važnu ulogu u formiranju kulturnih, somatskih i psihičkih osobina slavenskog življa koji u tim krajevima danas živi.”⁹⁵

95) A. Stipčević, N. dj, str. 63. U nauci BiH jedino E. Imamović iliro–romansku komponentu BiH postavlja u njenoj historijskoj vertikali. Vidi: E. Imamović, Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1997.

Summary

A big stone with inscription from 12th and 13th century was unearthed in the village Podbrezje near Zenica in 1964. S. Bešlagić, Z. Kajmaković, F. Ibrahimpašić, M. Vego wrote about inscriptions. When they decoded the inscription for the first time, they agreed that the inscription was dedicated to the great judge ban Kulin, contenting the name Vara. Bešlagić, Kajmaković and Ibrahimpašić revised their first interpretation under control by S. Mandić and S. Radojčić from Belgrade and the name Vara put in a new context of the word where it lost its characteristic of the proper name. Vego stayed consistent to his interpretation, which was accepted later by H. Kuna.

Vego's version of translation should accept, not just because of its logical and scientifically establishment, then also because the read name appears in onomastic tradition in Bosnia. The name Varro (Varra. f.) is one of the most widespread Illyrian names in territory of Roman provinces Dalmatian.

Like the other similar Illyrian–Roman names in Middle Ages Dalmatia appeared also in Middle Ages Bosnia.

Their presence, in territory of Bosnia and Herzegovina, confirms TOPONYMY of Bosnia and Herzegovina.

Another, similar inscription from the village Little Čajno near Visoko at the same time dedicated to great Bosnian Nes'pini. His name was a real enigma for long time. It was supposed that was Slavonic origin and came from Slavonic word "not slep", it means, "not sleep". But, it was Celt–Illyrian male name. The first part Ness- is Celt origin, came from Celt superlative Ness- the most.

The second part of the name – pina came from very wide – spread Illyrian cognomen and king's gentility Pin polytheistic Pinna.

Another written name is – Bjeloka. The name contents Slav variant of Illyrian base Bel- and Illyrian suffix -"KO (who)" (Fem. -"ka").

Illyrian –Roman names represent the new topic in history of Middle Ages Bosnia and in her history must be dedicated very big attention.